Monika Bogacz-Walska

KONSERWACJA TRZECH BIBLII LUTERAŃSKICH
Z PARAFII EWANGELICKO-AUGSBURSKIEJ W PASYMIU

W 2016 roku poddano konserwacji zbiór trzech Biblii Luterańskich z Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Pasymiu. Przekazane do konserwacji biblie znajdowały się w złym stanie. Szczególnie zniszczona, z powodu niezachowania oprawy, była Biblia z 1650 roku.

Biblia z 1650 roku

Biblię tę wydano w Lünenburgu przez Johana i Heinricha Sternów z komentarzem Lucasa Osiandera w 1650 roku. Została wydrukowana w języku niemieckim, w układzie trzykolumnowym, bogato ilustrowana miedziorytami (autorstwa m.in. Johanna i Heinricha Sternów, F. Steuerhelta). Biblię oprawiono w deski, prawdopodobnie pierwotnie obleczone w skórę bądź pergamin (jedyny zachowany ślad po nieistniejącej oprawie to niewielki fragment deski tylnej okładki). Brzegi kart zabarwione były na kolor czerwony.

Zachowała się w niekompletnej formie, z całkowitym brakiem oprawy oraz pierwszych stron tekstu, w tym strony tytułowej i przedtytułowej. W drugiej części Biblii między stronicami o numerach 116 i 117 zachowany fragment felcu świadczył o braku strony doklejonej, ilustracyjnej wykonanej w technice graficznej, na przykład mapy.

1. *Biblia z 1650 roku, stan przed konserwacją. Fot. Andrzej Ulewicz.*

Jedynym śladem po istniejącej oprawie był niewielki fragment tylnej drewnianej (buk) okładziny połączony z blokiem.

Zapewne brak oprawy spowodował liczne zniszczenia mechaniczne: brak pierwszych kart (Biblia zaczynała się od karty nr 13: Księga Mojżeszowa od fragmentu Kapitelu XXI), postrzępione krawędzie, drobne ubytki, rozdarcia oraz zabrudzenia i zżółknięcie papieru. Również szycie Biblii uległo znacznemu zniszczeniu: w obrębie dolnego płątnika i zwięzu oraz drugiego zwięzu od góry wiele nici było pozrywanych i osłabionych, natomiast przy górnym płątniku i pierwszym zwięzie od góry nici prawie nie zachowały się. Duża liczba składek (szczególnie w drugiej części Biblii) wysuwała się poza blok księgi, z powodu uszkodzonego szycia, co stało się przyczyną zniszczenia krawędzi kart. Dodatkowo deformację Biblii pogłębiało słabe przeklejenie grzbietu – składki były luźne, przesuwały się względem siebie. Do tych uszkodzeń księgi doszły zniszczenia spowodowane działaniem owadów, które nie tylko pozostawiły zanieczyszczenia, ale przede wszystkim spowodowały bardzo liczne drobne ubytki w papierze (będące następstwem ich żerowania). Między kartami Biblii znaleziono dużo martwych dorosłych osobników owadów. Część kart miała zaplamienia – brunatne zacieki. Poza uszkodzeniami mechanicznymi i biologicznymi na wielu kartach były widoczne zniszczenia wynikłe z dawnych, nieudolnych napraw (pożółkły klajster z charakterystycznymi paproszkami i często nierówno sklejone rozdarcia). Zachlapanie powierzchni białą farbą świadczy o dosyć burzliwych losach Biblii. Między kartami Biblii zachowały się zasuszone rośliny.

Biblia z 1726 roku

Kolejną Biblią poddaną zabiegom konserwatorskim była Biblia Sacra, wydana w języku polskim:

> *To iest Wszystkie Księgi Starego i Nowego Przymierza z Żydowskiego i Greckiego Języka na Polski pilnie i wiernie przetłumaczone a teraz podług Edycyi Gdańskiej Roku 1632 przedrukowane. W Hali Magdeburskiey 1726.*

2. *Biblia z 1726 roku, widoczna pierwsza zachowana strona, stan przed konserwacją. Fot. Andrzej Ulewicz.*

3. *Biblia z 1726 roku, widoczna oprawa od strony grzbietu, stan przed konserwacją. Fot. Andrzej Ulewicz.*

Opublikowała ją drukarnia Stefana Orbana.
Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu według Jana Henryka Grynschow.

Spośród trzech poddanych konserwacji ksiąg tę wyróżniało nie tylko wydanie w języku polskim oraz najmniejszy format, ale i jej forma zewnętrzna: skromna, pozbawiona zdobień oprawa wykonana z cienkich tekturowych okładzin obleczonych czarną skórą. Jedyny element zdobiący stanowiły pozłacane krawędzie z wytłoczonym na bloku motywem roślinnym w postaci stylizowanych liści. Kapitałka była dwubarwna, prosta, została najpierw uszyta, a następnie doklejona. Wyklejki wykonano z papieru o drobnym geometrycznym wzorze. Zarówno na przedniej jak i tylnej znajdowały się ślady opieczętowania.

Księga składała się z części wstępnej drukowanej w układzie jednokolumnowym, strony tekstu Starego i Nowego Testamentu drukowane były w układzie dwuszpaltowym z wyodrębnionymi inicjałami. W górnej części stron początkowych kolejnych rozdziałów umieszczono graficzne motywy roślinno-symboliczne. Motywy dekoracyjne wykonano w technice drzeworytu.

Na zły stan zachowania Biblii składały się zarówno zniszczenia oprawy jak i kart. Skóra oprawy uległa licznym uszkodzeniom mechanicznym takim jak: przetarcia, rozdarcia i drobne ubytki, które były następstwem jej osłabienia i kruchości. Osłabienie skóry na przegubach łączących okładki z grzbietem księgi stało się przyczyną częściowego oderwania się w dolnej części. Na tylnej okładce i grzbiecie widoczne były ubytki skóry spowodowane działalnością owadów. Blok księgi uległ mocnemu zdeformowaniu, był zaklęśnięty i jakby przełamany. Pojedyncze składki „wysuwały się" poza blok, co zakłócało gładkość złocenia brzegów. Szycie zachowało się w dość dobrym stanie. Karty Biblii uległy również licznym uszkodzeniom. Strony przedtytułowa i tytułowa nie zachowały się (zostały wycięte). Pięć pierwszych zachowanych kart było luźnych, oderwanych od bloku. Większość stronic, szczególnie z początku i końca księgi, miało liczne uszkodzenia mechaniczne: drobne ubytki, rozdarcia, zagięcia. Po stronicach 711-712 pozostał tylko fragment w przegubie. Na wielu kartach (szczególnie z przodu) widoczne były intensywne brunatne zacieki. Dolne zewnętrzne narożniki zostały silnie zabrudzone podczas częstego korzystania z Biblii – przez dotykanie w trakcie kartkowania. Na ostatnich kartach znajdowały się drobne ubytki w papierze spowodowane działalnością owadów. Wyklejki były silnie zabrudzone z zachowanymi śladami opieczętowania. Między kartami Biblii zachowały się zasuszone rośliny.

Biblia z 1756 roku

Najpóźniej wydaną, ze zbioru przekazanego do konserwacji, była Biblia wydrukowana w 1756 roku w drukarni wdowy po Johanie Heinrichu Meyerze w Lemgo.

Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu według Marcina Lutra wydane zostało w języku niemieckim. Biblia wydrukowana została w układzie dwukolumnowym, wydzielonym pionową linią (z wyjątkiem tytułowej i pierwszej stronicy). Biblię rozpoczynała strona przedtytułowa wykonana w technice

4. *Biblia z 1756 roku, widoczna strona tytułowa, stan przed konserwacją. Fot. Andrzej Ulewicz.*

5. *Biblia z 1756 roku, widoczna tylna okładka, stan przed konserwacją. Fot. Andrzej Ulewicz.*

miedziorytniczej. Grafika przedstawiała alegorię tłumaczenia Pisma Świętego Starego i Nowego Testamentu z konterfektem Marcina Lutra pośrodku, w otoczeniu proroków oraz ewangelistów na stylizowanym ołtarzu, zwieńczonym postacią króla Dawida. Na prawo i lewo od zwieńczenia oraz powyżej znajdowały się inskrypcje w banderolach w języku niemieckim. Stronę tytułową wydrukowano w dwóch kolorach: czarnym i czerwonym. Ostatnią stronicę przyozdobiono graficznym znakiem finisu. Okładziny wykonano z grubej

tektury (około 5 milimetrów). Wyklejkę sporządzono z papieru marmurkowego w kolorach bordowobrązowych i śliskiej błyszczącej powierzchni (typowa dla przełomu XIX i XX wieku). Księgę oprawiono w lakierowaną, czarną skórę, ozdobioną bordiurą z motywem palmety, w narożnikach wytłoczono motywy roślinne. Dodatkowym elementem zdobiącym były złocone bez pulmentu (na klej) krawędzie bloku, z wytłoczonym przy grzbiecie wzorem.

Spośród trzech Biblii, poddanych konserwacji, ta zachowała się w stosunkowo najlepszym stanie. Największe zniszczenia widoczne były na oprawie i na pierwszych kartach księgi. Skóra, w którą oprawiono księgę, była przesuszona i krucha, z przetarciami na krawędziach. W dolnej partii grzbietu (do pierwszego zwięzu) skóra pękła na łączeniu z przednią okładką. Zapewne niezachowana wcześniejsza reperacja, polegająca na podklejeniu oderwanego grzbietu taśmą, spowodowała zniszczenie lica skóry w miejscu naprawianego fragmentu, który obejmował również część przedniej i tylnej okładki.

Na tylnej okładce, w obrębie górnego zewnętrznego narożnika, widoczne były dwa duże ubytki skóry. Do zniszczeń oprawy należy dodać ogólne zbrudzenie spowodowane użytkowaniem: wyraźne jasne ślady po parafinie i wosku. Wyklejki koloru bordowo-czarnego znajdowały się w stosunkowo dobrym stanie. Na ich zniszczenia składały się zmiany barwne wzdłuż zewnętrznych marginesów, szczególnie w dolnej partii, oraz ślady zanieczyszczeń po owadach. Blok księgi zachował się w dobrym stanie. Do zniszczeń kart należy zaliczyć brak pierwszej stronicy oraz brak około połowy przedtytułowej strony graficznej. Strona tytułowa była zabrudzona i miała liczne uszkodzenia mechaniczne (ubytki papieru). Zauważalne były zagniecenia papieru w objętości bloku i ogólne zbrudzenia. Na stronicy 755 oraz w mniejszym stopniu od stronicy 749 występowały drobne ubytki w centralnej części kart. Na stronicy 890 i sąsiadujących z nią widoczne były nieliczne ubytki spowodowane działalnością owadów (kołatek). Między kartami Biblii zachowały się zasuszone rośliny.

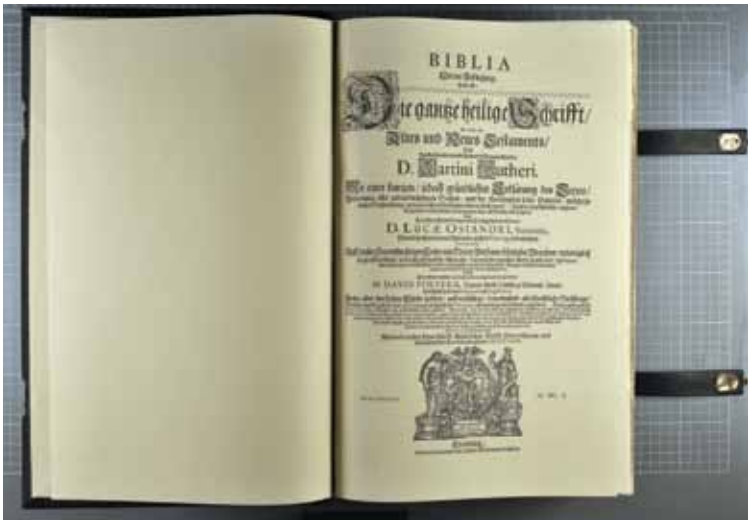
Przebieg prac konserwatorskich

Celem zabiegów konserwatorskich było powstrzymanie zniszczeń i przywrócenie walorów estetycznych oraz użytkowych Biblii z jednoczesnym zachowaniem i poszanowaniem wszystkich oryginalnych elementów.

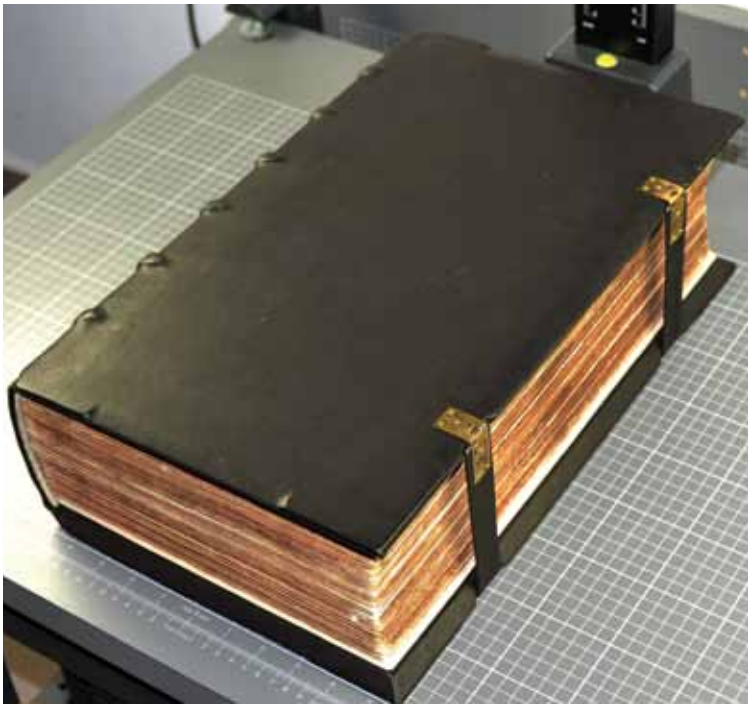
Przeprowadzono dezynfekcję wszystkich tlenkiem etylenu. Po wykonaniu fotografii dokumentującej stan zachowania przystąpiono do prac konserwatorskich przy poszczególnych księgach.

1. Biblia z 1650 roku

Prace rozpoczęto od oczyszczenia całego bloku „na sucho". Usunięto w ten sposób kurz, brud, piasek, wosk, resztki jedzenia itp. Skalpelem usuwano grube skupiska rdzy ze powierzchni papieru. Aby wykorzystać powtórnie

6. *Biblia z 1650 roku, widoczna kopia strony tytułowej, stan po konserwacji.*
Fot. Andrzej Ulewicz.

7. *Biblia z 1650 roku, widoczna zrekonstruowana oprawa, stan po konserwacji; porównaj z fot. 1.*
Fot. Andrzej Ulewicz.

zachowany fragment oryginalnej oprawy (kawałek deski), rozpoczęto od odklejenia od niej pozostałości wyklejki i makulatury znajdującej się pod wyklejką. Wykonano to przez tamponowanie letnią wodą i pozostawiono na jakiś czas do spęcznienia kleju. Odłączono sznurki poprzez wybicie kołeczków.

Bardzo zły stan zachowania większości kart oraz luźny blok – pozrywane nici, ciężar księgi oraz trudności z doszywaniem nadprutych składek – spowodował decyzję o rozłożeniu księgi na pojedyncze karty. W celu odtworzenia pierwotnej kolejności kart sprawdzono ich numerację i aby uniknąć błędów, wprowadzono tymczasowo oznaczenia ołówkiem.

Po rozłożeniu księgi pojedyncze karty poddano zabiegom pełnej konserwacji. W trakcie kąpieli wodnej usunięto zanieczyszczenia z papieru. Następnie uzupełniano ubytki masą papierową. Przedarcia i pęknięcia podklejono bibułką japońską. Wzmocniono strukturę papieru przez planirowanie wodnym roztworem metylocelulozy. Karty prostowano w prasie introligatorskiej. W związku z brakiem pierwszych kart, w tym strony tytułowej, podjęto próbę odnalezienia kompletnego egzemplarza Biblii tego samego wydania, aby skopiować stronę tytułową. Kompletny egzemplarz odnaleziono w Bibliotece Krajowej w Badenii-Wirtembergii. Po uzyskaniu zgody wykonano kopię z udostępnionego skanu. Po zakonserwowaniu wszystkich kart ułożono je, odtwarzając kolejność, dodano kopię strony tytułowej i puste karty złożone w jedną składkę jako symboliczne oznaczenie niekompletności księgi. Sprasowano ułożone w składki karty i przystąpiono do szycia. Dla uzyskania odpowiedniej grubości zwięzów sznurki konopne skręcono z trzech cieńszych. Przygotowano w ten sposób12 sznurów, które zamontowano na szywnicy, tworząc 6 podwójnych zwięzów. Księgę szyto cienką nicią lnianą, niebieloną. Nić przed przewleczeniem przez igłę woskowano woskiem naturalnym. Podczas szycia kontrolowano kąt bloku od górnej krawędzi. Po uszyciu księgę zdjęto z szywnicy, ustawiono kąty i grzbiet przeklejono klejem rybim. Docięto wyklejki i nowe dołożone karty do formatu księgi. Zaokrąglono grzbiet i w prasce belkowej nabito oporek. Następnie wzmocniono grzbiet paskami płótna lnianego i naklejono woreczek z papieru chińskiego. Uszyto dwie kapitałki z nici lnianej, niebielonej, na kawałkach naturalnego lnu, a następnie przyklejono je do dolnej i górnej krawędzi grzbietu.

Okładziny. Zachowany fragment deski oczyszczono z nawarstwień starego kleju. Przeklejono „luźnym" klejem rybim, aby wzmocnić strukturę drewna osłabioną przez wyżłobione przez owady otworki, a następnie przeszlifowano. Do przygotowanego bloku zrobiono przymiarkę formatu deski), wykonaną z drewna o odpowiednim kierunku, sezonowanego około jednego roku. Przednią okładkę, z której nie zachował się żaden fragment, przygotowano w całości nową. Tylną wykonano przez docięcie i doklejenie do oryginalnej zachowanej części brakującego fragmentu. Dla wzmocnienia łączenia nawiercono po 2 otworki w starej i nowej części i wklejono kołeczki. Deski zamontowano na bloku poprzez przeciągnięcie posmarowanych klejem rybim sznurków i zakołkowanie. Niestety próba zastosowania oryginalnych kołeczków nie powiodła się – były zbyt kruche, przez co nie spełniałyby swojej funkcji. Nowe kołki wykonano z drewna topolowego. Po wyschnięciu kleju kołki skrócono i przeszlifowano, a końcówki sznurków przycięto nożem. Przyklejono płócienka i scyzury do okładzin przy użyciu kleju rybiego.

Oprawa. Ponieważ nie zachowały się żadne ślady oryginalnego obleczenia, podjęto decyzję o użyciu skóry (typowy rodzaj oprawy dla ksiąg z tego okresu z okładzinami drewnianymi). W tym celu wykorzystano skórę bydlęcą, garbowaną roślinnie, w kolorze czarnobrązowym. Od wewnętrznej strony okładzin przyklejono, klajstrem pszennym, wyklejki. Na tylnej przyklejono zachowany fragment oryginalnej wyklejki z makulaturą pod spodem (jak przed konserwacją). Ponieważ księgi z tego okresu o okładzinach drewnianych miały zapinki (dodatkowe zabezpieczenie bloku przed zniszczeniem), podjęto decyzję o ich wykonaniu. Ze względu na to, że – podobnie jak w przypadku obleczenia – nie zachował się żaden ślad sugerujący, jak mogłyby wyglądać, zdecydowano się na wykonanie prostych zapinek w kształcie prostokątów z blachy mosiężnej. Lekko je spatynowano i zamontowano poprzez zanitowanie mosiężnymi gwoździkami.

Na czas prac konserwatorskich wyjęto z Biblii zasuszone rośliny, zanotowano ich umieszczenie, a po zakończeniu prac umieszczono je ponownie w tych samych miejscach.

2. Biblia z 1726 roku

Prace rozpoczęto od oczyszczenia całej księgi. Następnie odklejono „na sucho" wyklejki i scyzury. Wyklejki wypłukano w ciepłej wodnej kąpieli w celu usunięcia pozostałości kleju, skóry i tekturek. Po wysuszeniu na wolnym powietrzu dopasowano kolor masy, uzupełniono nią ubytki, a następnie przeklejono metylocelulozą i pozostawiono do swobodnego wyschnięcia. Kolejną czynnością było zdemontowanie „na sucho" oprawy. Grzbiet nie miał dodatkowych wzmocnień z płócienek czy papieru.

Prace przy konserwacji bloku księgi rozpoczęto od wymiecenia twardym pędzlem ruchomych, zanieczyszczeń z przegubów. Usunięto zgrubienia, między innymi wosku (na przykład karta 766) skalpelem, a następnie oczyszczono powierzchnię kart gumką Wishab i miękką miotełką. Ze względu na bardzo zły stan zachowania pierwszych i ostatnich kart podjęto decyzję o odpruciu pierwszych dwóch i ostatniej składki, aby przeprowadzić pełną konserwację papieru. Prace rozpoczęto od kąpieli wodnej, w trakcie której usunięto dużą część zanieczyszczeń z kart. Następnie uzupełniano ubytki masą papierową. Przedarcia i pęknięcia podklejono bibułką japońską. Wzmocniono strukturę papieru przez planirowanie wodnym roztworem metylocelulozy. Karty prostowano w prasie introligatorskiej.

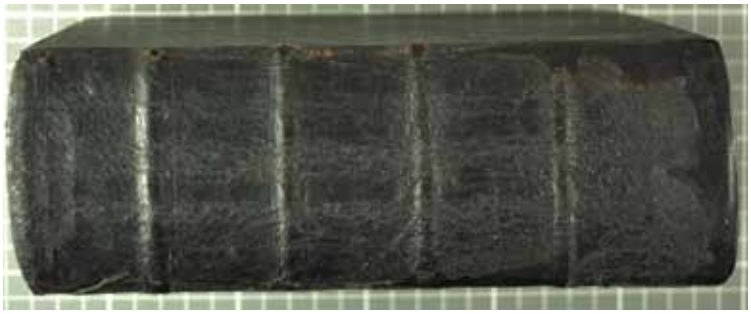
Pozostałe strony Biblii poddano konserwacji „w bloku". Prostowano liczne zagięcia i zagniecenia poprzez delikatne nawilżanie wacikiem, przekładano sztucznymi włókninami, umieszczano między tekturkami i obciążano aż do wyschnięcia. Przedarcia i miejsca osłabione podklejano bibułką japońską na półsucho, miejsce podklejone dosuszano między włókninami i tekturkami pod przyciskiem. Drobne ubytki po owadach, dziurki po rdzy i inne ubytki uzupeł-

8. *Biblia z 1726 roku, widoczna pierwsza zachowana strona, stan po konserwacji; porównaj z fot. 2.*
Fot. Andrzej Ulewicz.

9. *Biblia z 1726 roku, widoczna kopia strony tytułowej i przedtytułowej, stan po konserwacji.*
Fot. Andrzej Ulewicz.

10. *Biblia z 1726 roku, widoczna oprawa od strony grzbietu, stan po konserwacji; porównaj z fot. 3. Fot. Andrzej Ulewicz.*

niano masą papierową lub papierem chińskim również na pólsucho i analogicznie suszono pod przyciskiem. Z przedniej wyklejki zdjęto fragment pierwszej zachowanej karty i wklejono go w miejsce, z którego pochodził.

Niezachowane strony tytułową i przedtytułową skopiowano z kompletnie zachowanego tego samego wydania Biblii z Bałtyckiej Biblioteki Cyfrowej i doszyto je przy pomocy cienkiej, niebielonej lnianej nici.

Deformacje grzbietu usunięto, po uprzednim nawilżeniu, w kilku etapach. Najpierw wyprostowano go, następnie zaokrąglono, a na koniec, po włożeniu do praski belkowej, nabito oporek. Tak uformowany grzbiet przeklejono klejem rybim, a między zwięzami przyklejono bawełniane płócienka wzmacniające.

Na podstawie fragmentów, które pozostały po oryginalnych kapitałkach, wykonano ich rekonstrukcję (oceniono grubość nici, zmierzono odległości nakłuć (około 5 milimetrów) i zawinięcia płócienka dla pogrubienia górnej krawędzi (około 2 milimetrów). Jako podłoże do nowych kapitałek wykorzystano jasne płócienko bawełniane.

Uszyte bawełnianą nicią, na wzór oryginalnych, gotowe kapitałki naklejono klejem rybim na zewnętrzne krawędzie grzbietu. Następnie do grzbietu przyklejono woreczek z papieru chińskiego.

Prace przy konserwacji oprawy rozpoczęto od zdjęcia skóry z tekturowych okładzin. Zabieg ten wykonano „na sucho". Okładziny oczyszczono z pozostałości kleju, brudu i skóry. Następnie przeklejono je obustronnie klejem rybim, aby wzmocnić strukturę. Po przeklejeniu wysuszono i wyprostowano je w prasie introligatorskiej. Zdjętą skórę oczyszczano, usuwając najpierw mechanicznie resztki tektury, kleju i brudu od strony mizdrowej. Następnie z lica zdjęto krople wosku, pozostałości po muchach i inne twarde zabrudzenia. Dla poprawy kondycji starej skóry przesyconą ją emulsją Maroquin, nakładając ją zarówno od strony licowej jak i mizdrowej. Uzupełnianie ubytków rozpoczęto od ścienienia ich krawędzi, aby przygotować je do wklejenia łatek z nowej koziej skóry. Wklejono je klajstrem pszennym, wzmacniając łączenie krawędzi ubytku i łatki klejem akrylowym.

Zakonserwowane tekturowe okładziny zawieszono na bloku księgi na końcówkach oryginalnych sznurków i płócienkach przy użyciu kleju rybiego. Następnie wklejono oryginalne scyzury, uprzednio uzupełnione papierem chińskim. Tak przygotowaną księgę oklejono cieniutką nową skórą kozią, o zszerfowanych krawędziach. Od wewnętrznej strony okładzin, dla kontry, wklejono dopasowane wielkością arkusiki papieru. Oryginalną skórę grzbietu ponownie nasycono obustronnie balsamem Maroquin, od strony lica nałożono Biblio Balsam Cire. Zaraz potem mizdrową stronę przesmarowano klajstrem pszennym, dodatkowo krawędzie ubytków na grzbiecie wzmocniono klejem akrylowym. Partie okładzin przeklejone klejem przysłonięto folią, grzbiet naklejono na blok, już obłożony skórą kozią. Wypracowano grubość zwięzów palcami, potem całość zawinięto bandażem elastycznym i pozostawiono na około godzinę. Po odwinięciu bandażu usunięto folię i naklejono oryginalną skórę na okładziny. Książkę umieszczono w prasce belkowej, długo palcami dociskając skórę na grzbiecie i wypracowując formę wypukłych więzów.

Wklejono wyklejki klajstrem pszennym, zawijając przygrzbietowe nadmiary pod wyklejki. Suszono oprawioną Biblię pod obciążeniem.

Na czas prac konserwatorskich wyjęto z Biblii zasuszone rośliny, zanotowano ich lokalizację i po zakończeniu prac umieszczono je ponownie w tych samych miejscach.

3. Biblia z 1756 roku

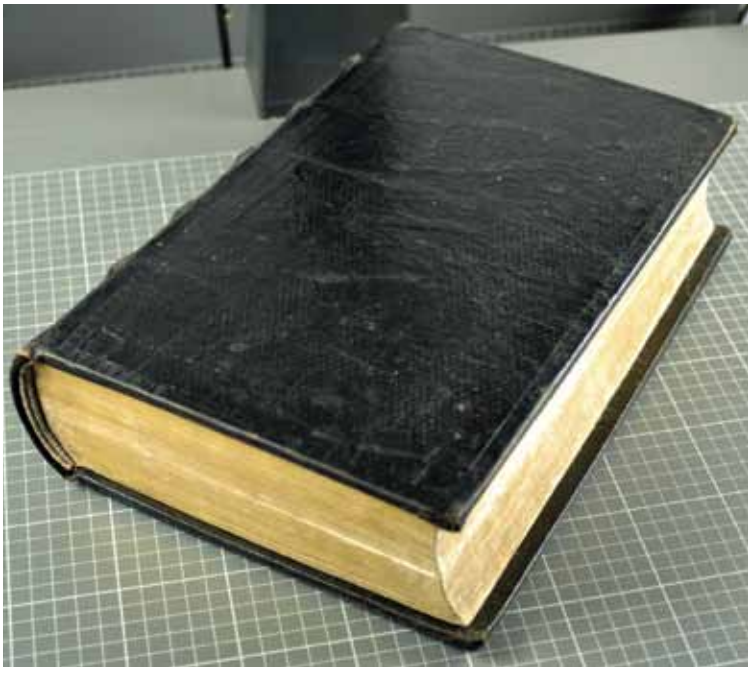
Prace rozpoczęto od oczyszczenia całej księgi. Po usunięciu zanieczyszczeń, odklejono „na sucho" wyklejki i scyzury. Aby naprawić deformację (przełamanie) bloku, podjęto decyzję o zdemontowaniu oprawy – nie byłoby możliwości zmiękczenia skóry grzbietu bez jej zdjęcia.

Konserwację bloku księgi rozpoczęto od oczyszczenia kart i przegubów. Wymieciono ruchome zanieczyszczenia, usunięto zgrubienia, między innymi wosku, powierzchnię kart oczyszczono. Ze względu na największe uszkodzenia odpruto pierwsze karty (frontispis i cztery kolejne) i najbardziej uszkodzoną, częściowo wydartą, kartę ze środka bloku. Poddano je pełnej konserwacji. Prace rozpoczęto od kąpieli wodnej, w trakcie której usunięto zanieczyszczenia z kart. Następnie uzupełniano ubytki masą papierową. Przedarcia i pęknięcia podklejono bibułką japońską. Wzmocniono strukturę papieru przez planirowanie wodnym roztworem metylocelulozy. Karty prostowano w prasie introligatorskiej. Po przeprowadzonych zabiegach pierwsze karty doszyto, a kartę ze środka bloku wklejono na papierową zakładkę.

Pozostałe karty poddano konserwacji „w bloku". Przedarcia i miejsca osłabione podklejano bibułką japońską, a ubytki uzupełniano na półsucho w analogiczny sposób jak w poprzedniej Biblii.

BIBLIA SACRA,
Die ganze
Heilige Schrift
Alten und Neuen
Testaments,
D. MARTINI LUTHERI.
Auslegungen der schwereſten Oerter und Sprüche,
Deſſen gnadreichen Vorrehen eines jeden Buchs,
Ein vollständiges Alphabetiſches Regiſter
Ein Verzeichnis der Sprüche Alten Teſtaments, ſo im
LEMGO,

11. *Biblia z 1756 roku, widoczna strona tytułowa, stan po konserwacji; porównaj z fot. 4. Fot. Andrzej Ulewicz.*

12. *Biblia z 1756 roku, widoczna zakonserwowana oprawa, stan po konserwacji; porównaj z fot. 5. Fot. Andrzej Ulewicz.*

Prace nad usunięciem deformacji grzbietu rozpoczęto od jego oczyszczenia z grubych i twardych nawarstwień kleju oraz odklejenia obydwu kapitałek i płócienka. Wszystkie te czynności wykonano „na sucho". Następnie, w celu usunięcia deformacji po złamaniu bloku, grzbiet nawilżono i zaokrąglono. Po uformowaniu całego bloku (ustawienie kątów) Biblię włożono do praski belkowej, nabito oporek, przeklejono grzbiet klejem rybim, międzyzwięźla oklejono bawełnianymi paskami płócienek wzmacniających i pozostawiono do wyschnięcia.

Kapitałki po zdemontowaniu, bardzo brudne od starego kleju glutynowego, wykąpano w ciepłej wodzie. Ostrożnie, przy pomocy szpatułki, usunięto spęczniały klej. Po lekkim podsuszeniu kapitałki uzupełniono, wykorzystując nadmiar płócienek, odcinając niezbędne kawałki. Do podklejeń zastosowano klajster pszenny. Zakonserwowane kapitałki naklejono z powrotem na grzbiet klejem rybim. W miejscach więzów doklejono nowe sznurki z długimi końcówkami. Naklejono woreczek z papieru chińskiego.

Konserwację skóry oprawy rozpoczęto od jej oczyszczenia (użyto emulsji Maroquin). Bardzo trudne było usunięcie nawarstwień kleju od strony mizdrowej na grzbiecie. Klej przesycił strukturę skóry, od góry i od dołu. Następnie odklejono na sucho brzegi skóry od wewnętrznej strony okładzin. Uzupełniono ubytek na tylnej okładzinie (fragment nadpalony), użyto skóry bydlęcej o bardzo gładkim licu. Przygotowano łatkę, odpowiednio ją podcinając, pewne fragmenty doklejono na styk, inne na zakładkę. Wykonano podklejenie klajstrem pszennym, krawędzie łatki delikatnie posmarowano dla wzmocnienia łączenia klejem akrylowym. Uzupełniany fragment silnie sprasowano w prasie introligatorskiej. Pozostałe małe ubytki uzupełniono łatkami przygotowanymi z tej samej skóry.

Aby wzmocnić bardzo kruchy grzbiet, zdecydowano się na jego całościowy dublaż. Docięto odpowiedniej wielkości kawałek skóry, przy pomocy skalpela ścieniono krawędzie od strony mizdrowej. Skórę grzbietu silnie nasycono obustronnie balsamem Maroquin, od strony lica nałożono bibliobalsam Cire. Krawędzie ubytków również ścieniono skalpelem. Mizdrową stronę przesmarowano klajstrem pszennym i doklejono przygotowaną łatkę. Taka konstrukcja uniemożliwiła przewleczenie końcówek sznurków przez oprawę. Przycięto je więc i po rozczesaniu przyklejono klejem rybim od strony wewnętrznej, dodając scyzurę. Księgę umieszczono w prasie introligatorskiej, przy pomocy kostki i palcami dociskając skórę na grzbiecie, wypracowano formę zwięzów wypukłych.

Po wyschnięciu grzbietu i zawieszeniu okładzin podklejono krawędzie skóry na wewnętrznej stronie okładek. Wyklejki od wewnętrznej strony okładzin podklejono paskiem papieru, aby wzmocnić kruchą krawędź i uzupełnić ubytki. Następnie klajstrem pszennym przesmarowano odwrocie wyklejek i przyklejono, umieszczając w prasie introligatorskiej.

Drobne ubytki w skórze oprawy uzupełniono kitem z wosku w kolorze czarnym i wykonano retusz farbą akwarelową.

Na czas prac konserwatorskich wyjęto z Biblii zasuszone rośliny, zanotowano ich lokalizację i po zakończeniu prac umieszczono je ponownie w tych samych miejscach.

Monika Bogacz-Walska

Monika Bogacz-Walska, absolwentka wydziału Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki o specjalizacji konserwacji papieru i skóry na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu (dyplom uzyskała w 1993 roku). Związana jest zawodowo z Archiwum Państwowym w Olsztynie. Rozpoczynając pracę w 1994 roku, stworzyła Pracownię Konserwacji i Restauracji Archiwaliów, w której od początku jej istnienia pełni funkcję kierownika. Ma na swoim koncie liczne realizacje konserwatorskie. Brała udział w projekcie Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego „Konserwacja i digitalizacja ksiąg inwentarzowych dawnego Prussia Museum" znajdującego się obecnie w zbiorach Muzeum Historyczno-Artystycznego w Kaliningradzie. Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego powierzyło jej również konserwację zbioru 23 akwarelowych projektów wystroju wnętrz pałacu Umaid Bhawan w Jodhpur autorstwa Stefana Norblina. Współpracuje w zakresie konserwacji zbiorów z muzeami, bibliotekami i archiwami. Była członkiem zespołu roboczego w rządowym programie „Kwaśny Papier".